

Andrej Studen

ČLOVEK MORA DELATI ZA SVOJO SREČO!

**Pretekla razpravljanja o delu
s poudarkom na drugi polovici
18. in prvi polovici 19. stoletja**

Historični diskurz o delu je večplasten in zapleten, obravnavati in motriti ga je treba v luči spreminjanja družbenih tradicij. »Zato se moramo v isti meri ozirati na učinkovanje tradicionalnih struktur, razmer in mentalitet kot tudi na razlage, ki so se že predčasno utirile v današnji ,moderni' čas.« Diskurz o namenu in vrednotenju dela »potemtakem tudi ni linearen, napredujoč proces, temveč je sklop medsebojno prepletenih in tudi nasprotujočih si najrazličnejših nazorov in interesov.«¹ Pri tem moramo upoštevati, da je bilo razpravljanje o delu v domeni mojstrov besede, torej duhovnikov, literatov, filozofov, umetnikov in intelektualcev. V razpravljanje se torej niso

1 Ehmer / Gutschner, *Befreiung und Verkrümmung*, str. 283.

aktivno vključevali tisti, ki so dejansko morali opravljati dela »v potu svojega obraza«, zato se sploh zastavlja vprašanje, v kolikšni meri lahko ta večplastni diskurz obravnavamo kot ustreznik realnosti. »Dodeljena dela in norme, predpisi in predlogi so se spreminjali z raznolikimi akterji, omilili z večplastnimi interesi in filtrirali z oblastnimi in političnimi razmerami. Diskurz je pogosto zašel v utopijo, ki se nikoli ne bo uresničila.«²

V okviru zastavljene raziskovalne problematike o samoodgovornosti v dobi meščanstva bomo raziskali in predstavili predvsem nekatere poglede na delo in marljivost v stoletju razsvetljenstva, v dobi »vzgoje in prosvete«, v »pedagoškem 18. stoletju«, ki se navezujejo na omenjeno vrednoto posameznika. Razprava bo skušala opozoriti na recepcijo in popularizacijo nazorov o delu na Slovenskem, zlasti na nekatere prevode teh tekstov v slovenski jezik, ki so nastali z namenom, da bi nauke približali večini prebivalstva, ter tudi na delovanje nekaterih naših mojstrov besede, ki so s svojimi teksti osveščali prebivalstvo »za srečno tuzemsko življenje«. Osredinili se bomo zlasti na civilizacijski proces popularizacije razsvetljenskih nazorov o delu med širokimi plastmi ljudstva, ki ni bil značilen samo za drugo polovico 18. stoletja, temveč je trajal še desetletja v »meščanskem 19. stoletju«. Seznanjanje širših slojev prebivalstva naših krajev z omenjenimi »pedagoškimi teksti« v domačem jeziku (torej v prevodu) je v večini primerov imelo precejšnjo zamudo. Težko je tudi izmeriti, koliko so se ti nazori in nasveti »prijeli« v realnem vsakdanjem življenju, poleg tega pa so jih neprestano spremljali tudi drugi, tradicionalni pogledi, ki so izvirali še iz predrazsvetljenske dobe. Pogledi na delo v Evropi so namreč od zatona antike pa vse do 19. stoletja temeljili predvsem na zapisih v Svetem pismu. Judovsko-krščansko izročilo je sploh imelo največjo avtoriteto. Biblijo so napisali razni pisci v različnih obdobjih in »tudi o delu so izražali različne poglede in pojmovanja. Vsako evropsko obdobje in okolje pa je v biblijskih spisih izbiralo tiste zapise, ki so potrjevali njihova pojmovanja.«³

POGLEDI NA DELO OD SREDNJEGA VEKA DO RAZSVETLJENSTVA

Da bi bolje razumeli omenjene poglede razsvetljencev in hotenja vzpenjajočega se modernega meščanstva po premoženju in izobrazbi, moramo seveda povsem na kratko nanizati nekaj predhodnih nazorov o pojmu dela. Če se najprej ustavimo pri antičnem in krščanskem pojmovanju dela, potem lahko izpostavimo, da je bilo delo, izhajajoč iz antičnega razumevanja, pojmovano kot

2 Prav tam.

3 Makarovič, O vsebinah stigme »žensko delo«, str. 72.

ročno delo in dodeljeno spodnjim slojem. Pojem dela je imel od antike pa do začetka novega veka negativen in težak prizvok. Napor, muko oziroma pokoro vsakdanjega dela naj bi človeku naložila izvirni greh in izgon iz raja. Poleg tega je imelo delo nalogo varovanja pred grehom in lenobo: »Kdor ne dela, naj ne je.« »Sholastika je pojmovala delo kot dolžnost za vse tiste ljudi, ki so bili brez sredstev za preživljanje. O splošni dolžnosti dela še ni bilo govora.⁴ Že od poznega srednjega veka naprej pa so začeli v vedno večji meri ceniti delovno storilnost in pridnost – denimo v mestnem rokodelstvu. Res da je koristnost dela določala njegovo vrednost, a vendar je duhovno-kontemplativno življenje tako kot prej še vedno bilo na najvišjem mestu.«⁵

»S težavami in bolečinami povezan značaj dela je ostal skorajda do konca novega veka prevladujoč teološki nauk.«⁶ Cerkev je zastopala mnenje, da človek s svojimi lastnimi močmi komaj kaj zmore, nasprotno je pojmovala, da naj bi bilo vselej vse odvisno od božjega blagoslova. Božja previdnost naj bi vsakega postavila v svoj poklic, ki naj bi ga bil vsak tudi dolžan opravljati.⁷ Na simbolni ravni se je torej Bog pojavljal kot »donator dela«, delo je bilo od Boga zapovedano, boj proti brezdelju pa se je od 16. stoletja naprej bistveno zaostрил. Grehe, prestopke in slabe razvade so odslej pripisovali neposredno hudiču. Dihotomija takratne logike je satanu pripisovala vlogo tvorca lenobe in brezdelja. Bog se je torej pojavljal kot član »ceha delavcev«, hudič pa nasprotno kot zastopnik »ceha brezdelnežev«. »Kdor se je predal brezdelju, s tem ni bil zgolj preprost lenuh in brezdelnež; kot služabnik satanove vojske je moral biti že kar nevaren ,hudičev mučenec'.«⁸

4 V poznem srednjem veku je bilo delo integrirano v vzorec tolmačenja treh družbenih redov ali stanov – duhovništva, plemstva in tretjega stanu. Medtem ko se prvi posvečajo službi božji, drugi z orožjem branijo državo, tretji pa jo oskrbujejo in vzdržujejo z dejavnostjo v miru. – Duby, *Trije redi ali imaginarij*, str. 7. Delo je bilo v fevdalni trostanovski družbi prvič pojmovano kot družbeno potrebno, čeprav niso delali vsi člani družbe. Stan delavcev (lat. *laboratores*) je bil pri tem sprva v 11. stoletju definiran samo z delom kmetov, ki pa so se jim kmalu priključili tudi trgovci in mestni rokodelci in končno tudi profesorji in intelektualci z univerz.

5 Ehmer / Gutschner, *Befreiung und Verkrümmung*, str. 284. Delo kmeta že na pragu srednjega veka ne podpira več gospodarskega, družbenega in mentalnega ozadja. Ideologija zgodnjega srednjega veka namreč ni naklonjena delu, zlasti pa ne ponižnemu delu, ki zagotavlja golo preživetje, na kar se takrat omejuje glavnina človeškega dela. Na takšno mišljenje je vplivala trojna neugodna dediščina: grško-rimska, ki jo je oblikoval razred, ki je živel od suženjskega dela; barbarska dediščina bojevniških skupin s privilegiranim vojaškim načinom življenja, ki so bile vajene pridobivati precejšen del svojih sredstev s plenjenjem; »v tej pokristjanjeni družbi pa je bilo še huje to, da je judovsko-krščanska dediščina poudarjala primarnost kontemplativnega življenja, ki je imelo /delo/ za greh, za znamenje človekovega nezaupanja v Boga /.../« – Le Goff, *Za drugačen srednji vek*, str. 147.

6 Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, 306.

7 Janez Svetokriški je npr. konec 17. stoletja pridigal antverharjem (rokodelcem), delavcem in obrtnikom: »Zatoraj ne bodi vam težku delat za vaše živjeje ter nikar se ne tožite čez vaš stan, v kateriga vas je Gospud Bog postavil, temuč spumnite na besede s. Duha, kir pravi: *Labores manuum tuarum, quia manducabis, beatus es, et bene tibi erit.* (Zakaj delo tvojih rok boš užival in dobro se ti bo godilo.) – Svetokriški, *Pridige*, str. 36.

8 Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 308.

Pod vplivom optimistične antropologije italijanskih humanistov, ki je temeljila na avtonomni storilnosti oziroma zmogljivosti človeka, so se od 16. stoletja naprej množili nazori, »da lahko človek vsako nalogo reši z lastno močjo in brez pomoči transcendentnih sil.« Vergilove besede, da »vztrajno delo vse premaga«, so v 16. in 17. stoletju »postale najobičajnejše pravilo za označevanje obvladovanja narave s strani človeka. Čeprav so bile v izrazitem nasprotju s konfesionalnim pojmovanjem dela in poklica, so v učeni literaturi naletele na široko popularizacijo«. ⁹ Delavnost je zagotavljala dobro ime in prinašala čast in slavo. V kontekst humanistične antropologije se je zasedrlo geslo, da je vsak svoje sreče kovač oziroma kakršno delo, takšno tudi plačilo. »Pozitivno vrednotenje in humanistično visoko spoštovanje človeške delovne storilnosti in dela sta bila v izrazitem nasprotju s pesimistično antropologijo veroizpovedi, in sta obvladovala področje, čeprav so posamezni teologi že od konca srednjega veka začeli odkrito slaviti vrednoto posvetnega poklicnega dela.« ¹⁰

Kot cerkvenim predstavam nasprotne na kratko omenimo še utopične zamisli novega veka, denimo *Utopijo* Thomasa Mora (1516) kot podobo idealne družbe, v kateri ne obstaja zajedavski zgornji sloj in je delo enakovredno razdeljeno med vse člane družbe (seveda z izjemo učenjakov). Temelj utopije je torej stroga uvedba nadvse naporne delovne dolžnosti za vse. Podobne predstave najdemo kasneje v *Sončni državi* Tommasa Campanella iz leta 1623, ki je pravzaprav mobiliziral vse zmožne za delo, in v drugih delih, kot npr. Johanna Valentina Andreaea (*Christianopolis*, 1619), ali v letih 1731–1743 izhajajočega romana *Insel Felsenburg* Johanna Gottfrieda Schnabla. Že od antike naprej pa so znane tudi predstave o Indiji Koromandiji, predstave o skrajno nasprotnem svetu, kjer delo sploh ni bilo potrebno in so pečene piške kar same letele v usta. V teh fantastičnih svetovih, ki niso izginili z zemljevida stisk in kriz naslednjih stoletij, so se uresničevale v grobi in neprijazni realnosti neuresničljive želje o večnem udobnem življenju, uživanju in izobilju. ¹¹

Pomen dela kot bremena in muke pa se je, navkljub njegovemu pozitivnemu vrednotenju s strani omenjene humanistične antropologije, v novoveških predstavah ohranil. »In to še toliko bolj, ker je cerkev dotlej visoko spoštovano beraštvo – in s tem povezano milosrčnost – začela zavračati. Berači so se odslej prikazovali kot nemoralen pojav, ki ga je treba odpraviti. Kot preizkušeno sredstvo za to so videli delo, ki je bilo lahko tako kazen za prestopke kot tudi disciplinski

⁹ Prav tam, str. 315–316.

¹⁰ Prav tam, str. 318.

¹¹ Prim.: Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 330–336; Ehmer / Gutschner, *Befreiung und Verkrümmung*, str. 286–287; Brglez, *Utopizem in utopični misleci*, str. 14–22. Koncizno razpravo Dežela izobilja: Indija, ki obravnava izročilo o Indiji Koromandiji v slovenskem ljudskem slovstvu in njegove antične, starokrščanske in srednjeveške sestavine, je napisal Šmitek, *Mitološko izročilo Slovencev*, str. 241–262.

oziroma vzgojni ukrep. Na podlagi te miselnosti so temeljile delovne in prisilne delavnice, ki so jih od 16. stoletja naprej – izhajajoč iz kalvinističnih dežel – začeli graditi v evropskem prostoru.«¹² »Koncentracija beračev in zapiranje siromakov sta bila tesno povezana s tem, da se je v deželah zgodnjega kapitalizma vztrajno uveljavljal etos dela. Povezani pa sta bili tudi z razvojem modernih doktrin o izvrševanju kazenskih sankcij. Odvzem svobode in prisilno delo, ki sta se prepletala v resocializacijski politiki, sta se usmerila tako proti prestopnikom kot proti brezposelnim siromakom.«¹³ Kot ugotavlja Bronisław Geremek, se je pri »poboljševalnicah« in »hišah dela« kmalu pokazalo, »da je njihova prednost razpoložljivost cenene delovne sile, socialni in vzgojni nagibi, ki so pripeljali k njihovem nastanku, pa so počasi utonili v pozabo.«¹⁴ Ena najpomembnejših nalog prisilnih delavnic je bil torej boj proti brezdelju in postopaštvu. In ta boj je poznal prav drastične oblike. »V Amsterdamu, recimo, so odpor do dela zdravili tako, da so nesrečneža, ki se je izogibal delu, zaprli v jamo. Nato so vanjo začeli zlivati vodo. Da se zaprti ne bi utopil, je moral nenehno in na vso moč gnati črpalko. To je bila, kakor so sodili, zelo učinkovita metoda za izbijanje lenobe in navajanje na delo.«¹⁵

Primat dela je bil seveda značilen tudi za prisilne delavnice v habsburških dednih deželah, prvotni načrti so bili zasidrani v okvir merkantilističnih pogledov na gospodarstvo,¹⁶ zaposlitev doslej neproduktivnih marginalnih skupin kot cenene delovne sile pa naj bi obetala še največ uspeha na področju tekstilne proizvodnje. Ena značilnih parol dobe prisilnih delavnic se je glasila: »Ker je navajanje na delo eno najbolj učinkovitih sredstev poboljšanja, moramo uporabiti vsa sredstva, ki vzpodbujajo delavnost, in se izogibati vsemu, kar lahko to voljo do dela zatire ali zmanjša.«¹⁷ Zaradi vsepovsod opaznega državnega interesa za rešitev perečih problemov revščine in dela, ki se je artikuliral v policijskih redih in ustanavljanju prisilnih delavnic, je tako od katoliških kot protestantskih veroizpovedi oznanjan karakter človeškega dela kot pokore neopazno dobil nove posvetne pomene. »Od druge polovice 16. stoletja naprej so se pojavile utemeljitve človeškega dela, ki so opuščale specifično konfesionalni kontekst, celo če so bile formulirane od teologov.«¹⁸ V drugi polovici 17. stoletja so vedno bolj silili v ospredje poučni izreki, ki so oznanjali koristnost človeškega dela brez transcendentnih povezav in hvalili njegove posvetne prednosti. »Redno delo je postajalo v vedno večji meri izkaz vsake poštene eksistence. Za polnovrednega

¹² Ehmer / Gutschner, *Befreiung und Verkrümmung*, str. 286.

¹³ Geremek, *Usmiljenje in vislice*, str. 242.

¹⁴ Prav tam, str. 245.

¹⁵ Prav tam, str. 246.

¹⁶ V spisih merkantilistov in kameralistov se delo pojavlja kot dolžnost do države (ali tudi že nacije).

¹⁷ Stekl, *Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser*, str. 221.

¹⁸ Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 326.

člana človeške družbe je končno veljal samo še tisti, ki se je sam preživiljal in s svojim delom večal skupno korist.« To tipično mišljenje razsvetlencev so končno delili tudi teologi. »Novi pojem dela, ki je v končni konsekvenci predpostavljal, da je čast vsakega človeka odvisna od primerne in samoodgovornega delovanja, je sprožila rušilno moč, ki je spodkopala temelje stanovske družbe in jo končno tudi zrušila.«¹⁹

Šele v 17. in 18. stoletju se je izoblikovala moderna, k večji storilnosti usmerjena družba, ki je bila glede na seznam njenih vrednot popolno nasprotje tradicionalnega dojemanja in pojmovanja. »Delo je bilo odslej nasploh ocenjeno kot pozitivno, bilo naj bi bolj zadovoljstvo kot breme. Delavnost se je končno štela za nujno potrebno predpostavko človeške sreče /in blaginje/.«²⁰

Medtem ko se je organizacija dela in delovnega časa v delovanju kmetov in rokodelcev le malo spremenila, je nova delitev dela v mezdnem delu, založništvu in manufakturi od zaposlenih zahtevala nov vedenjski vzorec. »Razvoj je dosegel vrhunec v idealnem liku ,industrijskega⁴ podložnika in državljana, na katerega izoblikovanju so z velikim soglasjem delali absolutistično prepričani merkantilisti, svobodomiselnih razsvetlenci, idealistični pedagogi in pridigarji vseh verzipovedi. Ura njihove praktične preizkušnje pa je seveda začela biti šele v dobi industrializacije.«²¹

DELO IN RAZSVETLJENSKA PEDAGOGIKA

V dobi razsvetljenstva je začelo stopati na prvo mesto moralno-pedagoško poudarjanje pojma dela, religiozne predstave pa so izgubljale svoj naboj. Pojem dela se je iztrgal iz svoje »tradicionalne omejitve z revščino kot tudi iz tiste z muko, nadlogo in bremenom. Odslej sta delo in bogastvo sodila skupaj, ne več delo in revščina. Revščina pa je spet lahko in tudi je bila definirana kot zavestno nedelo in označena kot greh po lastni krivdi. Iz tega je izhajalo prekletstvo, kaznovanje in preganjanje vseh tistih, ki so bili osumljeni lenobe.«²²

Najkasneje v 18. stoletju se je uveljavil aktivni pomen dela v smislu ciljno naravnane dejavnosti, delo pa se je odslej lahko nanašalo splošno na vse ljudi. »V dobi razsvetljenstva je vrednotenje dela daleč preseгло ekonomski pomen in dobilo moralno-pedagoški poudarek, ki naj bi bil osrednjega pomena za izoblikovanje normativnih miselnih vzorcev in pripisovanj. Immanuel Kant je pod delom razumel ,obdelavo duha⁴ in ga je prišteval k temeljnemu antropološkemu namenu

19 Prav tam, str. 327 in 328.

20 Prav tam, str. 304.

21 Prav tam, str. 305.

22 Ehmer / Gutschner, Befreiung und Verkrümmung, str. 289.

razsvetljene človečnosti, kajti človek je ‚edino bitje, ki ga je treba vzgajati‘, in edina ‚žival, ki mora delati.‘²³ Razsvetljenstvo je častilo delo kot kreacijo znanosti in umetnosti. Za Kanta je bila potreba po delu »največji čutni užitek, ki nima prav nobenega prizvoka gnusobe«,²⁴ lenobo pa je označil za »nagnjenje k počitku brez poprejšnjega dela.«²⁵

»Delo so pojmovali kot dejavnost, ki je človeku odprla pot k njegovi kot tudi sočlovekovi sreči. Poleg tega je delo postopoma izgubilo značaj bremena, ki so mu ga tako dolgo pripisovali, in dobilo pozitiven pomen. V tem smislu je bila vedno znova tematizirana tudi soodvisnost delavnosti, dela, dejavnosti in sreče.«²⁶ Razsvetljenska pedagogika je v delu videla sredstvo izoblikovanja osebnosti. Delo je bilo pomembno za razvoj individualnosti. Šele razsvetljenstvo je dalo npr. emancipirano notranjo vrednost znanemu pregovoru »Pomagaj si sam«, ki izhaja iz človekove samoodgovornosti. Nemški zdravnik Christian August Struve v svojem delu *Erklärung deutscher Sprichwörter in Rücksicht auf Erziehung und Behandlung der Kinder* (1797/98) o tem zapiše: »Veliko bolje je, da delujemo sami po lastni odločitvi in volji, kot pa da se drugim pustimo voditi in držati na povodcu.«²⁷

»Kameralistično utilitaristično mišljenje o učinkovitosti oz. uspešnosti in razsvetljenske naravnopravne ideje o enakosti so kmalu vendarle zavezale tudi plemstvo k eni od javnih koristi, »utilitas publica«, k pridobitni dejavnosti.« Že v 17. stoletju je bilo slišati ideje, da naj se plemstvo raje posveti trgovini, kot pa da nedelavno in nekoristno živi v revščini. Kameralist Johann Heinrich Gottlob von Justi pa se je v drugi polovici 18. stoletja poslovil od »stare, na izvoru utemeljene plemiške samozavesti z namigom, da naj bi bila vsaka prednost, ki ne temelji na enaki spretnosti in enakih zaslugah, nepravilna in bi škodovala državni blaginji.«²⁸

V kameralističnih spisih 17. in 18. stoletja je delo veljalo za bistvenega nosilca pravega reda, nedelo pa je bilo nasprotno izvor nereda. Za Justija naj bi bilo ljudstvo brez dela in zaposlitve zapisano strašnemu neredu in razuzdanosti. Red je bil temeljni pojem njegovega kreda: »Samo država, v kateri vlada red, je stroj, ki brni na vso moč ...«²⁹ Državne ideje o blaginji in socialne predstave o redu, ki jih zasledimo v »policijskih in državnih znanostih« (*Policey – und*

23 Pfeisinger, *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung*, str. 15.

24 »Der größte Sinnesgenuß, der gar keine Beimischung von Ekel bei sich führt, ist, im gesunden Zustande, Ruhe nach der Arbeit.« - http://zitate.net/zitat_3560.html – 27. 12. 2010.

25 »Faulheit ist der Hang zur Ruhe ohne vorhergehende Arbeit.« - http://www.gutzitiert.de/zitat_autor_immanuel_kant_thema_faulheit_699.html – 27. 12. 2010.

26 Ehmer / Gutschner, *Befreiung und Verkrümmung*, str. 289.

27 Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 328.

28 Prav tam, str. 329.

29 Cit.: Pfeisinger, *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung*, str. 91.

Staatswissenschaften)³⁰, so našle v vodilnem pojmu »blagor /in sreča/« (*Glückseligkeit*) svoj splošno veljaven izraz. »V njem je bilo shranjeno obširno, kar se tiče socialnega reda neke družbe vseobsegajoče mišljenje epohe in vsa vsemogočnost državne blaginje«, ali kot je zapisal Justi: »Volja vsakega človeka je, da hoče povečati svojo blaginjo. Če torej mnogo ljudi združi svojo voljo ... se s tem namenom zgodi, da vsak posameznik svojo posebno blaginjo hoče združiti z blaginjo celotne družbe. Skupna blaginja je tedaj končni cilj državljske ureditve.«³¹ Bogastvo države naj bi temeljilo na pridnosti in spretnosti njenih prebivalcev, zato jih je treba vzpodbujati k pridnosti z vcepljanjem prednosti, ki jih bodo deležni z marljivim delom, te pa so »čast, bogastvo in zadovoljstvo.«³²

Vrednotenje dela, ki je individualni blagor in srečo prepletalo z državnim, je vedno bolj pridobivalo na pomenu. »Človeško, družbeno določeno in posredovano delo, pa naj se je njegov rezultat zdel še tako skromen, je tvorilo bistveni steber zemeljske sreče. Individualna prizadevanja, torej tudi delo in dobiček, so bili v tej miselni figuri ekonomske rasti podrejeni objektivnemu, etičnemu državnemu cilju in s tem tudi državnim regulacijskim mehanizmom. V policijski znanosti je bilo prepuščeno samo Justiju, da naredi osnutek koncepta ekonomsko ,produktivno-smiselnega' dela kot vira državnega bogastva in s tem dela za zaslužek, ki je lahko ,razumnim državljanom' odprlo možnosti porabe dobrin. Ta koncept je sodil k osrednjemu repertoarju oblastvenega miselnega vzorca, da se vztrajno veruje v moralno vrednost dela brez neposredne ekonomske koristi.«³³

30 »Habsburška monarhija je v času terezijanskih in jožefinskih reform, krepitve centralne oblasti in prodora pravnega absolutizma intenzivno vzpostavljala tudi centralizirani policijski sistem in njegove organizacijske strukture. Svetovalci absolutističnih vladarjev so prispevali vodilne teoretične razprave o policiji in tako sodelovali pri razvijanju konceptov, načel in vloge policije kot specifičnega pravnega oziroma upravnno-političnega področja. S Heinrichom Gottlobom von Justijem in za njim Josephom von Sonnenfelsom se je v Avstriji področje policije povzpelo na raven vede in »policijska znanost« (*Polizeiwissenschaft*) je postala s prihodom Justija učna smer na dunajski univerzi.« – Čeč / Kalc, Vzpostavitev modernega policijskega, str. 517–518. K temu dodajmo, da zagonetna beseda policija, ki je polnila besedila zakonov in spisov, pomensko ni bila povsem jasna že učenim sodobnikom 18. stoletja. Pod izrazom »dobra policija« (*Gute Polizey*) razumemo v zakonih in odredbah od 15. do zgodnjega 18. stoletja stanje dobrega reda skupnosti. To stanje sega na vsa področja, na vse povezave med ljudmi in stvarmi, na število prebivalstva, njegovo zdravje, posesne razmere, produktivnost in njegovo moralno stanje ter zajema vsa področja delovanja vlade, torej tudi vojsko, finance in pravo. Še sredi 18. stoletja so v središču državnega diskurza o policiji stala prizadevanja za čilost, pridnost in produktivni red, pojem je bil še vedno »prikazovan v luči produktivnosti in blaginje«, preden se je na začetku 19. stoletja umaknil modernejšemu pomenu državne varnosti. Potem ko so se sredi 18. stoletja pravo, finance in vojska izločili iz predmetnega območja policije, se je policijska znanost ukvarjala s ciljem reda, z doseganjem državnega namena in metodami za doseganje stanja reda. Za Justija naj bi bil namen policije »povečati notranjo moč države«. Policija naj bi skrbela za »ekonomsko in moralno kakovost življenja, za preživetje in za k skupni koristi usmerjeno skupno življenje ...« – Podrobneje: Gerhard Pfeisinger, *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung*, str. 123–124.

31 Prav tam, str. 121.

32 Prav tam, str. 14.

33 Prav tam, str. 126.

S prepričanjem, da mora človek delati,³⁴ se je spreminjala predstava v tostranstvu dosegljive sreče v smeri razumevanja, »da delo, pridnost in aktivno delovanje dojemamo kot smiselno in potrebno vsebino človeške eksistence«. Začel se je proces spreminjanja k vrednoti, »da se lahko preživljaš z lastnim delom« kot »normalnim standardom« življenja. »V s protireformacijo zaznamovanem habsburškem cesarstvu je šele konec 18. stoletja uspela obširnejša uveljavitev družbene delitve dela, meščanske delovne etike in ekonomskega mišljenja o koristnosti (v zvezi z racionalno utemeljenim in sistemskim zasidranjem delovne družbe) v ,dobro policijsko upravljani« državi blaginje (im ,gut policierten« Wohlfahrtsstaat). Delu ali mnogo bolj zagotavljanju eksistence z delom so pripisovali moralno vrednost, ki je bila tudi merilo za socialno varnost in ekonomsko stabilnost. To vrednotenje je vključevalo družbeno izobčenje nedela. V sistemu ,dobre policije« je bil ta etos dela moralno zaukazan, socialno nadziran, pedagoško discipliniran in ekonomsko racionaliziran. Na podlagi ekonomske upravičenega moraliziranja dela in s sredstvi delovno-družbenega discipliniranja je bila postulirana država blaginje, ki brezposelnost ni več sprejemala kot od Boga dano individualno usodo, temveč je v njej videla motnjo celotnega socialnega sistema in škodo za gospodarski razvoj, ki jo je treba odpraviti z vsemi razpoložljivimi državnimi sredstvi.«³⁵

S pojmovanjem dela kot vrednote pa je v okviru stanovsko urejene družbe še posebej pomemben proces postopnega vzpona meščanstva, ki je začelo vse glasneje nastopati proti aristokratskemu zaničevanju dela in aroganci ter izoblikovalo nove meščanske predstave o sebi.

V okviru distanciranja od pomehkuženega, izumetničenega in moralno spornega plemstva je nastal specifičen meščanski ponos, ki se je napajal iz poštenega dela. John Locke je že konec 17. stoletja lansiral tako ekonomsko kot politično brizantno mnenje, »da lastnina ne nastaja po dogovoru med osebami ali s pravnimi določili, temveč samo z delom. To je vključevalo prioriteto meščanov pred plemstvom in tvorilo teoretično podlago tako za razvrednotenje neproduktivnosti na podlagi podedovanega zemljiškega posestva kot tudi za zavračanje domnevno delomrznih revežev.«³⁶

³⁴ Znani nemški filantropinist Joachim Heinrich Campe je zapisal: »In ne mislite, da naj bi bilo delo nekaj naporenega«. Ko se namreč na delo privadimo, imamo z njim »mnogo veselja« in »brez dela enostavno nočemo več živeti«. – Cit: Ehmer / Gutschner, *Befreiung und Verkrümmung*, str. 289. Johann Gottlieb Fichte pa je leta 1800 zapisal, da »človek mora delati; a ne kot tovarno živinče, ki se pod svojim bremenom pogrezne v spanec in je po zasilnem počitku izčrpanih moči ponovno zbujeno za nošnjo istega bremena. Človek mora delati brez strahu, z veseljem.« – Cit.: Pfeisinger, *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung*, str. 157.

³⁵ Prav tam, str. 158–159.

³⁶ Prav tam, str. 14. John Locke je imel velik vpliv na francoske razsvetljence, vplival pa je tudi na utemeljevanje pravice do svobodnega dela in svobodne lastnine v socialni filozofiji Johanna

Delo je postalo meščanska krepost, pridnost je postala meščanska moralna vrednota. Skratka, delo naj bi kovalo srečo človeštva, pravo bogastvo naj bi bila volja do dela. »Meščanski program ustvarjanja in upravičevanja se je povezal z interesi države. Najvišja dolžnost človeka naj bi bila, da je s svojim delom in pridnostjo koristen za državo. Kameralisti so tako merili človeško delovanje po koristi in uspehu. Vsaka delovna sila naj bi bila kar se da smotrno izrabljena. /.../ Razlikovanje in klasifikacija koristnih in nekoristnih ljudi sta se obrnila proti tradicionalnemu stanovskemu konceptu družbe, ne da bi izoblikovala novi pojem dela. Nacionalna ekonomija pa je nasprotno postavila delo v središče njenega sistema. Delo je postalo produktivni faktor, bilo je tako sredstvo za zagotavljanje obstoja kot tudi za kopičenje kapitala. Čisto ekonomsko zaznamovanemu razumevanju dela je zdaj povsem umanjala nekoč tako močna negativna konotacija napora, muke in zaničevanja. Ekonomska koncepcija je stanovski red dokončno postavila pod vprašaj. Dolžnost do dela se je sicer ohranjala še naprej, a na njeno stran je stopilo naravno pravo do dela, ki je v enaki meri vključevalo svobodno izbiro vrste dela kot tudi delovnega mesta.«³⁷

Vse glasnejša meščanska kritika aristokratskega zaničevanja dela sprva seveda ni prinesla praktičnih uspehov. Plemstvo se je tokovom modernizacije priključilo šele v 19. stoletju, ko se je v vedno večji meri vključevalo tudi v gospodarsko elito. Samo to mu je namreč še vedno zagotavljalo njegovo tradicionalno socialno, vojaško in politično vodilno vlogo.³⁸

V zvezi s fenomenom dela naj povsem na kratko omenimo še tako imenovano protoindustrializacijo, ki je bila pomembna predstopnja za razvoj moderne družbe in njene podlage – industrializacije. Bistveno novost so predstavljale »manufakture, v katerih so zbrali delavke in delavce in v procesu delitve dela izdelovali blago. Vsaka delavka ali delavec sta naredila samo eno fazo produkcije, identifikacija s končnim izdelkom, ki je motivirala rokodelce, pa je v tem odtujenem delu odpadla. V nasprotju s kasnejšimi tovarnami delavstvu kajpada še niso bili na voljo stroji. Bistvena posledica njihovega načina življenja je bila ločitev bivališča in delovnega mesta ... Manufaktura s svojo časovno disciplino, procesom delitve dela in tudi z mehanizmi izkoriščanja je bila s tem perfektna predhodnica tovarn dejanske industrializacije.«³⁹

Gottfrieda Fichteja (1762–1814). Fichtejevo teorijo lahko po mnenju Zwi Batscha imamo za teorijo razvijajočega se meščanstva. Fichte se je zavzemal za razkroj starih vezi, v svojih delih je zagovarjal nove vezi glede človeškega dela. »Te vezi pa so utemeljene v človeški svobodi in izvirajo iz zahteve po vzajemni odgovornosti svobodnih ljudi v po njihovi svobodni volji organizirani družbi.« – Batscha, *Die Arbeit*, str. 3 in 7.

37 Ehmer / Gutschner, *Befreiung und Verkrümmung*, str. 290–291.

38 Prim.: Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 330.

39 Vögelke, *Geschichte der Neuzeit*, str. 85.

Tudi protoindustrializacija v habsburški monarhiji, ki je posamezne dedne dežele, regije in mesta seveda dosegla v različnih časovnih intervalih, ponekod torej že zelo zgodaj, drugje pa z manjšo ali večjo zamudo, je s sabo prinesla proces discipliniranja dela in tudi tu so bile manufakture predhodnice tovarniškega načina proizvodnje, ki je zaznamoval industrijsko dobo. »Ob postopnem uveljavljanju industrije in kapitalistične proizvodne miselnosti pa se je pojavljala tudi težnja po podaljševanju delovnega časa /.../ V industrijskih obratih je moralo biti delo natanko organizirano in časovno razporejeno, kar so dosegali s splošno uveljavljeno urno orientacijo in brezobzirnim discipliniranjem delavcev.«⁴⁰

DELO KOT ANTROPOLOŠKA KATEGORIJA

Tako za časa razsvetljenstva kot tudi ob prehajanju v industrijsko družbo je bil delu končno pripisan antropološki pomen. Delo se zdaj prikazuje kot aktivno delovanje človeka na naravo, z namenom, da bi človeški vrsti zagotovilo sredstva za preživljanje, hkrati pa tudi kot družbeni proces, ki temelji na skupnem delovanju ljudi. Delo je torej postalo antropološka kategorija. Človek se odslej pojmuje kot gospodar narave, delitev dela in sodelovanje pa veljata za temelja človeškega podružbljanja. Vse večje obvladovanje narave in razvoj delitve dela se prikazujeta kot utelešenje družbenega napredka. Za podlago človeškega obvladovanja narave so imeli orodje. Človek se prikazuje, če si izposodimo besede Benjamina Franklina, kot *tool-making animal*.⁴¹

Razsvetljenska pedagogika je, kot smo že poudarili, v delu videla sredstvo izoblikovanja osebnosti in sredstvo za razvoj individualnosti. Svoje ideje so razumniki 18. stoletja zato želeli razširiti med kar najširši krog ljudi. Razsvetljenske vzgoje in izobraževanja seveda ne smemo opazovati samo kot »izobraževalno-optimistično humano službo, temveč jo moramo kritično interpretirati tudi kot sredstvo discipliniranja«. ⁴² Discipliniranje z delom je bilo namreč vključeno v »gigantski projekt univerzalne vzgoje ljudstva« in v »državnih znanostih 18. stoletja je vzgoja osrednji del perfekcioniranja dela in določenega načina življenja.« Ali kot piše Johann Heinrich Gottlob von Justi: »Kje drugje kot v viru vseh državnih veščin, mislim, v vzgoji, naj bi iskali prvo in najlepšo policijskih naprav (*die erste und schönste Polizeyanstalten*). /.../ Vzgoja je najbolj suvereno sredstvo, da vsem ljudem vbiješ v glavo mišljenje, pojme, kreposti, da jim spremeniš navade v tiste, ki so jim potrebne in za državo koristne.«⁴³

40 Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 84–85.

41 Prim.: *Enzyklopädie der Neuzeit*, str. 513.

42 Golob, *Katechismen, sokratische Erzählungen, Merksätze*, str. 43.

43 Cit.: Pfeisinger, *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung*, str. 18.

»V vizirju razsvetljenskega impetusa se je znašel /.../ bodoči porok utrditve celotno družbenega vzgojnega procesa: otrok.« A ne samo otrok, »tudi večinoma z enakim izrazom mišljeno ljudstvo se je znašlo v vizirju razsvetljencev.«⁴⁴

V okviru široke kampanje navajanja prebivalstva na delo in pridnost se je torej vedno večja pozornost posvečala vzgoji otrok. Kar se da zgodnje navajanje deklic in dečkov na pridnost in delavnost je veljalo za najučinkovitejše sredstvo, da bi nezaželenemu vdajanju brezdelju prišli do živega že pri koreninah. Zato so v številnih spisih in traktatih filantropičnega gibanja sistematično pridobivali ciljno skupino otrok in mladostnikov za meščansko krepostno vedenje, v vse bolj opazni želji, da bi jim privzgojili storilnost in izpolnjevanje dolžnosti. Izredno velik odmev, tudi pri nas, je dosegel nemški filantropinist Joachim Heinrich Campe, katerega *Robinzon mlajši* (*Robinson der Jüngere*, 1779), spretna predelava Defoejevega romana za otroke, »je predočil njegovim malim bralkam in bralcem dragoceno vrednoto človekovega izumiteljskega duha in človekove samodejnosti.«⁴⁵

Na Campeja je gotovo vplival Jean Jacques Rousseau,⁴⁶ katerega Emil naj bi bral samo eno knjigo:

»Če morate na vsak način imeti knjige, dobite lahko eno, ki vsebuje po mojem mnenju vzorno razpravo o naravni vzgoji. Ta knjiga bo prva, ki jo bo bral moj Emil; dolgo časa bo sestavljala vso njegovo knjižnico in bo imela v njej vedno prav posebno mesto. Ona bo besedilo, ki mu bodo vsi najini pogovori o naravoslovju le komentar. Bo v najinem napredovanju merilo o zmožnosti najinega presojanja in, dokler se ne bo pokvaril najin okus, nama bo njeno berilo v prijetno zabavo. Katera pa je ta čudovita knjiga? Ali je to Aristotel? Ali Plinij? Ali Buffon? Ne, to je Robinson Crusoe.«⁴⁷

»V nasprotju s predlogo pusti Campe svojega junaka nasesti na nekem samotnem otoku brez kateregakoli pripomočka. Robinzon, paradigma naravnega človeka, mora, da bi preživel, povsem na novo izumiti in izdelati vsa za njegov obstoj potrebna delovna sredstva, pripomočke in orodja. Posamezni koraki razvoja, postopna izgradnja za življenje vrednega okolja, o katerih se razlaga in razpravlja v pedagoškem okvirnem pogovoru med očetom in otroki, nazorno kažejo, da je vsak posameznik zmožen z uporabo svojih intelektualnih, psihičnih in fizičnih sposobnosti spremeniti svet iz primitivnega prastanja v razvitejšo stanje življenja vredne civilizacije.«⁴⁸

Campejevo delo je bilo znano tudi pri nas, a na prevod v slovenski jezik je moralo počakati vse do leta 1849, ko ga je iz češčine prevedel Oroslov Caf.⁴⁹ V

44 Borgstedt, *Das Zeitalter der Aufklärung*, str. 55 in 58.

45 Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 340.

46 Glej: Hartmann, *Jean Jacques Rousseaus Einfluss*.

47 Rousseau, *Emil ali o vzgoji*, str. 24.

48 Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 340-341.

49 Caf, *Robinson Mlajši*.

predgovoru je Caf opozoril na popularnost Campejevega dela: »Tota jako koristna knjiga, kolikar nam je znano, se je v izvirnem nemškem jeziku vže pred dvajstimi leti osem ino dvajsetega izdanja ućakala, kar je ne mali dokaz njeje verlosti, ino to tem razvidneje, ker se je, kakor je sam spisavec Kampe uže pri sedmem izdanji opomenol, v vse europejske jezike prelořila. Menimo zato, da bode prelořenje (ali vsej prepisanje) iz češkega »*Robinson Mladši. Kniřka uřlehtile mladeři česke k poućenj a zabavč, jiřto v jazyku nemeckem sepsal J. G. Kampe. V Praze 1838*, na slovensko našim milim rojakom ugodno, kaj ti da je eti spis ne le za mladino odviše prileřen, temoć tude staršem in rednikom pri reji – odgojenji otrok zlo koristen – užitećen.«⁵⁰ Caf poudari, da bo dobro uporabljena knjiga mladini izostrila razum, oplemenitila srce in ji pokazala, »da človek mnogo more, če mnogo hoće«,⁵¹ starše pa je pozval, da naj otroke od vsega zaćetka vzgajajo »k pobořnemu, zmernemu in delavnemu řivljenju«.⁵²

Med »podučevalci« ljuďstva kot druge, řirše ciljne skupine razsvetljenske pedagogike je prav gotovo eno vodilnih vlog odigral Rudolph Zacharias Becker, ki je leta 1788 izdal vplivno knjigo *Noth- und Hilfsbüchlein für Bauersleute*.⁵³ Źe naslednje leto jo je »kmetam za potrebo inu pomoć« poslovenil Marko Pohlín.⁵⁴ Tiskane publikacije so bile v okviru omenjenega praktičnega in vzgojnega procesa, ki se je začel konsolidirati približno sredi 18. stoletja in katerega vpliv je segal še daleć v prvo polovico 19. stoletja, nadvse pomemben posrednik za razřirjanje razsvetljenske miselnosti. Ciljna skupina izobrařencev pa so bili poslej pripadniki podeřelskega in mestnega spodnjega sloja. V zvezi z vprařanjem samoodgovornosti posameznika, kako si bo začrtal svojo řivljenjsko pot in usodo, seveda ne gre prezreti Beckerjevih pozivov hiřnim gospodarjem, da naj si prizadevajo za izboljšanje gospodarjenja in poljedelstva. Poleg delavnosti sta pomembni pridnost in varćnost, pa tudi moralnost in poštenost.⁵⁵ Glavni nauk knjige pa je, da lahko človek, če to hoće, »z razumom, spretnostjo in pridnostjo vse na svetu izboljša«.⁵⁶

Med vladavino obeh razsvetljenih absolutistov, cesarice Marije Terezije (1740-1780) in cesarja Jořefa II. (1780-1790), so izdali množico predpisov, ki naj bi olajřali řivljenje in gospodarjenje kmetov. K reformam podlořniškega polořaja

50 Prav tam, str. III. Dodajmo še, da je bil Campejev Robinson vse do konca 19. stoletja prototip poućne pustolovske knjige. Izřla je kar v 119 izdajah, avtor pa je z njo postal najuspeřnejši pisatelj svojega ćasa.

51 Prav tam, str. 210.

52 Prav tam, str. 345.

53 Prva izdaja je izřla v Leipzigu 1788, tu pa se opiramo na dunajsko izdajo iz leta 1789 – Becker, *Noth- und Hilfsbüchlein*.

54 Becker, *Kmetam sa potrebo inu pomozh*. Po mnenju Josipa Westra naj bi knjiřice Marka Pohlína »odpirale oći dotlej neukemu ljuďstvu«. – Wester, *Misli ob Literarni pratiki*, str. 88.

55 Becker, *Noth- und Hilfsbüchlein*, str. 53-56.

56 Prav tam, str. 314.

so veliko pripomogla nova pojmovanja o naravnem pravu, duh razsvetljenstva in fiziokratski gospodarski nauk. V tem kontekstu so nadvse zanimivi praktični predlogi *Schwizenove inštrukcije za upravnike državnih posestev* iz leta 1788, katere glavna značilnost je neprestano prepletanje skrbi za blaginjo države in skrbi za fizično in moralno blaginjo podložnikov na državnih posestvih s skrbjo, da bi posestva v državni upravi gospodarila donosno, vendar ne na škodo svojih podložnikov. Baron Schwizen, odličen gospodarstvenik jožefinske dobe, v poglavju o revežih, policiji in deželni varnosti v zvezi z delom vidi glavno skrb v preprečevanju beračenja, ena bistvenih možnosti za to pa naj bi bila vzgoja mladine, ki da jo je treba že od otroštva navajati na delo, ne pa prepuščati lenobi, k čemur Schwizen šteje tudi pašo živine. »Mladina bi lahko bila bolj zaposlena, če bi živino več redili v hlevih, če bi bili skupni in zasebni pašniki bolje pripravljeni, če bi več gojili krmne rastline, kot npr. deteljo, grašico, ljuljko, krompir, katerih pridelek tisočkrat nadomesti pašniške donose, če bi mladino poučevali predenje s preslico, delo, ki ga povsod lahko vzamejo s seboj in ga lahko opravljajo tudi med potjo. Zato bi morale biti gosposčine vedno oskrbljene z zalogami surovin za predenje, ki naj jih dobijo od manufaktur. Otrokom je treba plačati njihovo delo takoj, tudi v najmanjšem obsegu, da si za nekaj denaričev lahko kupijo sadje ali jestvine. Tako bi se že od otroštva navadili biti delavni in se nikoli ne bi izpridili v delomrzneže. Ta prizadevanja gosposčino ne stanejo nič, pač pa vzgojijo državi koristne državljane, gosposčino premožne podložnike ...«⁵⁷

Schwizen je bil prepričan, da »če bodo naduradniki podložnike temeljito poučili o različnih prednostih, ki si jih lahko pridobijo iz zemlje, če bodo ves ugled svoje službe uporabili za preprečevanje teh zlorab, bodo možnosti zaslužka in s tem tudi blagostanje podložnikov kmalu dobile cvetočo podobo in province bodo rešene težavnega bremena tako številnih beračev. Izginilo bo sramotno veliko število klatežev ...«⁵⁸

V obdobju agrarnega prevrata v drugi polovici 18. stoletja in v prvi polovici 19. stoletja se je temeljito spremenilo razmerje do dela. »Uvajanje neprekinjenega poljedelskega kolobarjenja, novih krmnih in drugih poljščin in hlevske živinoreje je terjalo še enkrat toliko dela kot prej. Delovni pripomočki so večinoma ostali enaki in število delovnih moči se na kmetijah ni bistveno povečalo. V dotedanjem lagodnem delovnem ritmu ni bilo več mogoče opraviti potrebnega dela: v kmečkem okolju je začelo primanjkovati časa. Novim delovnim zahtevam so zadostili s podaljševanjem dela zjutraj in zvečer, z delovnim ritmom, v katerem ni bilo večjih prekinitev, z večjo naglico in s stopnjevanim vključevanjem otrok v delovni proces. Hkrati se je na lestvici kmečkih vrednot delavnost dvignila na

57 Maček, *Schwizenova inštrukcija*, str. 81–82.

58 Prav tam, str. 83.

zelo visoko mesto. Nastal je nov model kmečke delovne morale, ki se je – z vzgojo otrok, vključeno v kmečko življenje in delo – trdno zasidral v zavest in navade /.../ Značilna ilustracija novega visokega cenjenja delavnosti je npr. spremenjen pomen pridevnika ‚priden‘. V obdobju pred agrarno tehnično revolucijo je ta beseda pomenila ‚koristen, dober‘, npr. v zvezah ‚pridno sveto pismo, pridni jarem‘, pozneje pa je postal pojem koristnega in dobrega že tako povezan z delavnostjo, da od tedaj označuje beseda ‚priden‘ predvsem tistega, ki rad in dosti dela, ali pa – kar kaže na mračno uporabo otrok kot delovne sile – delavnega in ubogljivega otroka.«⁵⁹

S svojim delavnim načinom življenja se je v galerijo »najbolj pridnih«, denimo, uvrstil tudi cesar Jožef II. Vstajal je zjutraj ob 5. uri in delal še pozno v noč.⁶⁰ »Odprava nevoljništva je Jožefu II. med sodobniki in kasnejšimi biografi prinesla velike simpatije, nanj spominjajo mnogi spomeniki 19. stoletja, bodisi na ‚Jožefa tolerantnega‘ ali pa na ‚Jožefa – kmečkega osvoboditelja‘«⁶¹ Ko je Janez Pavel Ješenak v svojih bukvah za pomoč kmetom tolažil »lube kmete«, da so njihova dela, »če so lih blatne, inu včasi smerdlive, /v/saj pred Bogam, inu vsim pametnim ludim svete, poštene, inu potrebne«, je k temu pristavil še »eno pergodbo /.../, kako ti pametni vaš stan častijo«:

»Ta velik cesar Jožef ta II. se niso sramvali po plugu seči, inu orati. V‘ Marski deželi, katiro so obhodili, so vidli, de en kmet orje. Že so iz kočije skočili, ino so s‘ svojimi cesarskimi rokami celo brazdo, kakor je njiva dolga bila, izorali. Za veden spomin te ponižnosti Velikiga cesarja so očeti tajsti dežele poleg njive, na katiri se je to pergodilo, en visoki kamniti steber dali postaviti, na katirim Jožef iz kamna sekan za plugam kakor orač stoji, plug, s‘ katirim so orali, so kmeti tajstiga kraja dobro plačali, inu so ga kakor zlato hranili v‘ tajsti hiši, v‘ katiro se vižarji za prid dežele zbirajo.«⁶²

⁵⁹ Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 227.

⁶⁰ Vzornikov neutrudne pridnosti ne najdemo samo v neoporečnem načinu življenja svetnikov in svetnic, ki so jih častili kot poklicne zavetnike oz. zavetnice. Že od 17. stoletja cvetoča literarna zvrst biografije in avtobiografije je namreč poleg odlik zmernosti, reda, varčnosti in čistosti v vedno večji meri prištevala k notranjemu jedru meščanske mentalitete pridnost. Ni življenjepisa, ki naj ne bi meril vrednosti človeškega življenja tudi s prehajanjem na ideal skorajda neizčrpane pridnosti. – Prim.: Münch, *Lebensformen in der frühen Neuzeit*, str. 338–339.

⁶¹ Vöcelka, *Geschichte der Neuzeit*, str. 483. Rudolph Zacharias Becker je o Jožefu II. npr. pisal, da je »najmodrejši regent in največji prijatelj kmetov«. – Becker, *Noth= und Hilfsbüchlein*, str. 319.

⁶² Ješenak, *Bukve za pomožh*, str. 148–149.

FRANKLINOVA POT K BOGASTVU

Med meščanskimi »junaki pridnosti« je eno častnih mest prav gotovo zasedal Benjamin Franklin (1706–1790), ki je v širših krogih znan kot izumitelj strelovoda in državnik, le redki pa pomislijo na njegovo vzgojiteljsko delovanje. Njegovo vplivno vzgojno-literarno delo je seglo tudi v naše kraje. Franklin je v letih 1732–1757 izdal Almanah (Koledar) ubogega Riharda (Poor Richard's Almanack) v nakladah po 10 000 izvodov letno, ki mu je prinesel tako ekonomski uspeh kot popularnost. Franklin je sam opazil, da se njegov almanah »vsesplošno bere in da se v soseščini komajda najde kraj brez tega koledarja, zato ga imam za primerno sredstvo za razširjanje poduka in izobrazbe med ljudstvom, ki komajda kupuje druge knjige. Zato sem prostor, ki je ostal nezaseden med posebnimi koledarskimi dnevi, zapolnil s poučnimi izreki in pregovori, še posebej, da bi ljudstvu vcepil pridnost in varčnost, ki naj bi poleg drugega ustvarjali blaginjo in zagotavljali uresničevanje kreposti.«⁶³ Ubogi Rihard oz. Richard Saunders je bil sicer šaljiv in poln humorja, a njegov glavni moralni nauk je bil: »Bog pomaga le tistim, ki si sami pomagajo.«⁶⁴ Razne pregovore iz vseh 25 letnikov almanaha je Franklin »zbral v enoto ter jo kot ogovor modrega moža Abrahama priobčil v uvodu koledarja iz leta 1757 (*Pot k bogastvu*).⁶⁵ Franklinova knjižica *The Way to Wealth* je nato izšla v mnogih ponatisih, prevedli so jo v številne jezike. Za nas je pomemben nemški prevod knjižice z naslovom *Der Weg zum Wohlstande oder ein Wort zur rechten Zeit. Etwas für Jedermann* iz leta 1811. Ta spis je namreč v slovenščino prevedel Janez Nepomuk Primic, učitelj slovenščine na graški univerzi.⁶⁶

Kratka vsebina Primicovega prevoda knjižice *Prava pot k' dobrimu Stanu* je naslednja: Ljudje so na sejmu tožili, da so slabi časi in da morajo plačevati visoke davke. Stari »oča Abraham« jim je sicer pritrdil, a dodal, da si pravzaprav sami nalagamo še hujše davke, kot nam jih nalaga višja oblast, in pravi: »Mi moremo še enkrat toliko dacije plačat od naše lenobe, trikrat toliko od našiga napuha, ino štirikrat toliko od naše norosti ali nespameti ...«⁶⁷ Zato pa si lahko pomagamo sami, ali kakor pravi ubogi Rihard v svojem almanahu iz leta 1733: »Bog pomaga tem, kateri sami sebi pomagajo.«⁶⁸ Kaj torej pomaga želeti si in upati na boljše čase? »Pričejoči čas si perzadevajmo bolši sturiti! Kdôr hoče priden ino delaven biti, mu nej treba prazne žele imeti, ino kdor v' upanji živi, v' jetiki (sušici) umrje.

63 Ilešič, Benjamin Franklin, str. 470.

64 Prav tam.

65 Prav tam, str. 471.

66 Franklin, *Prava pot k' dobrimu Stanu*.

67 Prav tam, str. 10.

68 Prav tam.

Če hočeš kaj si perdobiti, // se mōreš trudit in potiti; // ‹Če tedaj nejmaš gruntne zemlě, // Tak ročno vzemi delo v› rokě!«⁶⁹

Franklin poziva ljudi, naj bodo drugačni in časi se bodo spremenili na bolje. Človek mora znati pridelati, zaslužiti in prihraniti, saj »priden ino délaven človek nikdar od vsiga hudiga konec ne vzame«. ⁷⁰ Franklin graja potratnost in zapravljivost, saj, kakor pravi ubogi Rihard:

»Gōste pojedine // Streho prederō, // Suknjo raztergajo, // Po svēti poženō.«⁷¹

Ubogi Rihard svari tudi pred kupovanjem nepotrebnih stvari ter poziva k poštenju in varčnosti:

»Pošteno perdobivaj, ino šparaj kar si perdobiš, // ‹Skoz to si vse blago v› zlato in srebro premeniš.«⁷²

Po mnenju Frana Ilešiča je vpliv Franklinovega delovanja zaznati pri Valentinu Vodniku in njegovi Veliki pratiki, ki je izhajala v letih 1795–1797. Že za Marije Terezije so bila opazna prizadevanja za izdajanje »reči za koristen pouk ljudstva«. ⁷³ Koledarstvo in pratikarstvo na Slovenskem pred Vodnikom je bilo sicer skromno, a vendarle pomembno za izobraževanje ljudstva. Vodnik pa je z izdajo Velike pratike leta 1795 »spravil koledarstvo v nov, rekli bi ,moderni‘ tir«. ⁷⁴

Za izdajanje pratike ali ljudskega koledarja za par krajcarjev je Vodnika navdušil baron Žiga Zois, ki je v pismu dušnemu pastirju v bohinjskem Koprivniku z dne 20. marca 1794 med drugim zapisal: »Sedaj je najlepša prilika, da to uspešno sredstvo za ljudski pouk ponudimo in prepustimo Vašemu slovstvenemu in značajskemu navdušenju,«⁷⁵ poslal pa mu je tudi »svoje stare žepne eksemplarje koledarjev«. Vodnik je imel torej pri svojem delu pred seboj »razne tuje vzorce«. Z njegovo pratiko naj bi se v naših krajih »uvedlo učilo, ki ga je prvi z uspehom rabil vzgojitelj Amerike Benjamin Franklin«. ⁷⁶ Baronu Zoisu sta se zlata vredni zdeli predvsem vrstici iz Vodnikove vzgojno-socialne pesmi *Dramilo*, ki je prvič izšla prav v Veliki pratiki leta 1795:

Lenega čaka strgan rokal, // Palca beraška, prazen bokal.

Ilešič pa je opozoril na še en odsev Franklinovega Ubogega Riharda v slovenski književnosti. Franc Malavašič je v drugi številki Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novic leta 1843 objavil pesem *Kako se pride iz vajšnic⁷⁷ na slamo*,⁷⁸

⁶⁹ Prav tam, str. 11.

⁷⁰ Prav tam, str. 12.

⁷¹ Prav tam, str. 18.

⁷² Prav tam, str. 29.

⁷³ Ilešič, Benjamin Franklin, str. 470.

⁷⁴ Benkovič, Slovenski koledarji in koledarniki, str. 61.

⁷⁵ Prav tam, str. 86.

⁷⁶ Ilešič, Benjamin Franklin, str. 470.

⁷⁷ Vajšnica (vajkušna oz. vajkušnica) je po slovarju Maksa Pleteršnika blazina (das Kissen).

⁷⁸ Ilešič, Benjamin Franklin, str. 472.

Vsebina pesmi je naslednja: Vsi se pritožujejo, da manjka denarja, a za svoje nadloge so sami krivi. Vsi godrnjajo čez davke in zakone, a:

Marsikter' davek pa večji, ko ti, je, // Ki ga vam gerda lenoba požre; // Marsikter' dan se vam prazen razbije, // ki vam za delo in pridnost dan je, // Nič ne zaslužite, greste tako // ,Z vajšnic lenuhi na slamo terdo.

Pa še drug davek iz mošnje vam teče, // Nihče od vas pa ne ve za koga; // To je lotrija, ki vernit' nič neče, // Groš ji posleden svoj marsikdo da, // Oj vi neumneži, glejte tako // Greste iz vajšnic na slamo terdo.

Tretji pa davek če ,met' baharija, // K' za nepotrebne ga daste reči, // Kupite, uživajte, in sleparija // Mošnje goljivo vam polne suši, // Kmalo so prazne in glejte – tako // Pridete ,z vajšnic na slamo terdo...⁷⁹

Malavašič v Franklinovi maniri graja zapravljenost in nečimrnost. Kmetje, ki so nekdanj nosili »trdno in dobro« domače platno in sukno, nosijo le še »pajčevino«. Nositi želijo tisto, »kar je sicer bilo znano le v mest'«. Vsak se hoče vzdigniti čez stan. Kmetom namesto močnika ali žgancev diši le še kava itd. Graja tudi fantiče, ki takoj ko si oblečejo hlače, že kadijo tobak in si bahavo s srebrom okujejo svoje pipice, in zaključuje:

Delaj mladeneč za kruh in rad moli, // Dober bod' človek in dober kristjan, // Hran' kar zaslužiš in sile nikoli // Se t' ne bo bati v nikakoršnim stan' // Norcam in grehu se vgibaj – tako // 'Z vajšnic hoditi ti treba ne bo!⁸⁰

PRIDNOST JE ČASTNA, LENOBA SRAMOTNA

V ponapoleonski dobi, v dobi Metternichovega absolutizma se je uveljavljala katoliška prenova, rahljale so se jožefinske sponse, ki so oklepale cerkev, vse bolj so se krepili tudi zagovorniki vedrega, na čustvih utemeljenega, življenjsko optimističnega katoličanstva. Nova vrsta emocionalne pobožnosti se je usmerila proti racionalističnim tendencam razsvetljenstva in janzenizma. Ultramontanske sile, ki so želele obnoviti božje kraljestvo na zemlji, so skoraj povsod prevladale. »Srečo ljudi« naj bi zagotavljala vrnitev v stari, stanovski družbeni model, ki ni bil naklonjen racionalističnim in liberalnim idejam. Tako država kot družba naj bi temeljili na krščanskih vrednotah in delovali po načelih stroge katoliške morale. Rešitev za vse naj bi bila v utrditvi krščanskega življenja.

V takih razmerah je povsem razumljivo, da se je tudi diskurz o delu vse bolj premikal nazaj pod božje okrilje kot zmeraj iste in večne danosti. Na pragu revolucionarnega leta 1848 se je nasvet dušnega pastirja ovčicam na zemlji, denimo, glasil:

⁷⁹ Kmetijske in rokodelske novice, 12. 7. 1843.

⁸⁰ Prav tam.

Veselje srčno do molitve in dela, // Ljubezen do Stvarnika trdna, vesela, // Dobrotljivost mila do božjih stvari // Naj tukaj na zemlji nam v srcih živi!⁸¹

Seveda to še zdaleč ne pomeni, da so se antropološko obarvani nazori razsvetljenstva postopoma razblinili in se umikali teološkim razlagam. Prej lahko govorimo o nekakšni ambivalenci pojmovanja dela. Poleg povečevanja dela kot sredstva za doseg sreče pa sta v številnih »glasovih« predmarčne dobe (in tudi kasneje) vse pogostejši tudi dve z njim povezani, a nasprotujoči si lastnosti: pridnost in lenoba.

V Ciglerjevi povesti *Sreča v nesreči* (1836) – gre za »razmeroma pozen izdelek prosvetljensko-janzenističnih prizadevanj« s podrejanjem »pripovednega pridizno vzgojnemu in moralizatorskemu in tudi sicer poučnemu«⁸² –, je npr. prisotna ideja, da človeku prinese srečo le bogaboječnost in spoštovanje od Boga postavljenih avtoritet. Pobožni junak Franc Svetin »pri vseh svojih delih /.../ nikoli ni molitve opustil, ampak pred vsakim delom in po vsakem delu je pokleknil in ponižno molil, zato mu je Bog tudi srečo dal.«⁸³ Cigler v svoji povesti oznanja pobožno moralno držo, da človeku lahko pomaga samo Bog. Človek naj bi se torej podrejal božji volji, saj je prav vse božja volja, Bog bdi nad vsem in vse vidi. Zato nas ne preseneča npr. Ciglerjeva moralistična in z razsvetljensko meščanskim duhom povsem neskladna opazka o premožnem gospodu, ki je bil »le v posvetne skrbi, v barantije in kupčije zamaknjen. Na Boga je malokdaj ali pa nikoli ne mislil.«⁸⁴ Gospoda naj bi seveda zbistrilo in mu dalo veselje do življenja šele zaupanje v vsemogočnega Boga.⁸⁵

Znano je, da so pri pouku kmečkega prebivalstva v prvi polovici 19. stoletja odigrale posebej pomembno vlogo kmetijske družbe, ki so si tudi preko organizirane in sistematične izdajateljske dejavnosti prizadevale, da bi z raznimi novostmi učinkovito seznanile kmečko prebivalstvo. Vedno širši odmev so si z začetkom izhajanja leta 1843 pridobile Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice*. Po več kot štirih desetletjih so nasledile prvi slovenski časopis *Lublanske novice*, ki so se razvile iz pratikarske tradicije. Med naročniki Novic je bil zelo opazen zlasti delež duhovnikov, takoj na drugem mestu pa so bili kmetje, posestniki in obrtniki, ki jim je bil list v glavnem namenjen.⁸⁶ Leta 1845 se je *Novicam* kot

81 Benkovič, Slovenski koledarji in koledarniki, str. 283.

82 Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, str. 34.

83 Cigler, *Sreča v nesreči*, str. 9.

84 Prav tam, str. 94.

85 Natančna meja med srečo in nesrečo v takratnem pojmovanju »je pravzaprav zarisana šele v onstranstvu, v večnosti. Tam šele Bog, ki vse vidi in vse ve, dobre in zveste nagradi z večno naklonjenostjo = srečo (nebesa) ter grešnike z večnim, to je popolnim in neovrgljivim pogubljenjem = nesrečo (peklom).« – Kmecl, *Od pridige do kriminalke*, str. 31.

86 Prim.: Rozman, Socialna struktura naročnikov »Novic«, str. 81–89. Seveda ne gre pozabiti, da je bil razlog za počasno širjenje bralne kulture v domačem jeziku med množice tudi nizka stopnja pismenosti, ki je bila posledica nerazvitega šolskega sistema. Vloga duhovnikov kot posrednikov med tiskano besedo in ljudstvom je bila torej še vedno izredno pomembna.

»sestrica« pridružila še Bleiweisova *Nova pratika*. Tudi njena naloga je bilo občeraumljivo poučevanje ljudstva.⁸⁷ Tako *Novice* kot *Nova pratika* sta častili delo in pridnost ter bičali lenobo. *Pratika* kot književna posebnost je tako že 1845 zaklicala Slovincem:

Priden se dobro živi, // Lenec pa lakot trpi; // Delo da moč nam junaško, // Lenoba pa paljco beraško.

Delo da zdravo nam kri, // Stori, da jed nam diši, // Delo život nam redi, // Lenoba ga pa umori.

Kaj časa t' lenoba požrè, // Po petah uboštvo ji grè, // Prikrajša življenje nam drago, // Za nami pusti vse nago.

*Pridnost nam čast pridobi, // Nam še bogastvo deli; // Lenoba pa krajev sledi, // Kjerkol' peklenski leži.*⁸⁸

V voščilu za novo leto 1856 pa beremo:

*Pridni srečo naj ima, // Lenim sreča nič ne zda.*⁸⁹

Izrazito grajanje lenobe in brezdelja je bilo opazno tudi sredi štiridesetih let 19. stoletja, ko so *Novice* večkrat navdušeno pozdravile zidavo prisilne delavnice v Ljubljani, ki so jo odprli 15. oktobra leta 1847. »Vzgjajališče poštenosti in delavnosti« je nato delovalo do 1. junija 1920. Glavni namen zavoda naj bi bil boj zoper delomrznost in potepuštvo, v »policajski hiši poboljševanja« naj bi torej postlali kranjskim lenuhom in potepuhom.⁹⁰

Strani časopisa je polnila tudi kopica izrekov o delu, pridnosti, gospodarnosti in varčnosti, kot denimo:

- »Delaj z veseljem in gospodari po pameti z malim kakor z velikim. Več vinarjev krajcar znese in več krajcarjev goldinar.«
- »Misli v mladih letih na prihodnjo starost in v dobrih dneh na čas potrebe.«
- »Pridnost je vsakimu človeku potrebna in je tudi dolžnost.«
- »Lena roka revščino prinese, delavna pa bogastvo pridobi.«
- »Per vsih svojih delih bodi uren in nobena bolezen ne bo čez te prišla.«
- »O lenuh, pojdi se učiti pridnosti od mravlje in pomisli njene pota, uči se modrosti ...«
- »Pridno delo ohrani človeka pri zdravji, lenoba ga stori bolnega.«
- »Kdor neče delati, naj tudi ne je.«
- »Kdor pridno dela, sladko spi, jesti mu diši in veselo živi.« itd.⁹¹

Vsi izbrani izreki so se napajali v tradicionalnem svetopisemskem izročilu, prisotna pa je tudi recepcija modrosti razsvetljencev. V predmarčni dobi se je

87 Benkovič, Slovenski koledarji in koledarniki, str. 250.

88 Prav tam, str. 282-283.

89 Prav tam, str. 284.

90 Prim.: Studen, Prisilna delavnica v Ljubljani, str. 296-297.

91 Kmetijske in rokodelske novice, 30. 9. 1846.

seveda še vedno prisegalo na stanovsko jasno razslojeno družbo, saj naj bi to, kot omenjeno, zapovedal sam Bog. Vsakdo naj bi bil dolžan zvesto in pridno opravljati dela svojega stanu. »Posebno potrebna pa je pridnost vsim kmetivavcam, kateri hočejo pošteno in brez skrbi živeti. Če bo kmet pohajal in lenobo pasel takrat, kader je čas kmetiške dela opravljati; če bo v oštariji posedal in popijal takrat, kader je treba orati, kopati in kositi, bo kmalo čutil nasledke svoje nemarnosti in zanikernosti. Revščina se bo v njegovo hišo vlezla in ne bo je zlepa odpravil.« Priden in moder kmečki gospodar naj »vživa pridelke svojih rok, oblači naj se po svojim stanu, brez potrebe naj nikamor ne hodi, po nepridnim naj nikoli nobeniga groša ne zapravi, gotovo bo shajal«. ⁹²

Tudi Anton Martin Slomšek, ki je »vselej in povsod deloval v prid materinščine«, ⁹³ si je prizadeval za izdajanje cenejših ljudskih knjig, podobno kakor *Novice* za vse Slovence pa so bile za Štajerce pomembne njegove poučne in kratkočasne *Drobtinice* (izdajati jih je začel leta 1846), se v svojih spisih ni izognil vrednoti dela in pridnosti. V svoji popularni knjigi *Blaže in Nežica v nedelskej šoli* je, denimo, v zadnjem poglavju z naslovom Človek si sam srečo seje, zapisal: »Pridno delo lastnih rok, rad požegna dober Bog. /.../ Priden bodi, in ne plaši se, ako ti hitro po sreči ne pojde ...« ⁹⁴

Nadvse zanimiv pa je bil Slomškov pogled na berače, ki jim je spisal poseben poduk. Posebni dolžnosti beračev naj bi bili pobožnost in potrpežljivost. Berači naj bi bili zadovoljni s svojim revnim stanom, saj jim je beraško palico podal Bog. Zadovoljni naj bi bili tudi z darovi, ki jim jih dajo dobrotniki vbogajme. Za dobrotnike naj bi pridno molili, potrpežljivo trpeli svoje uboštvo in skrbeli »za svatovsko oblačilo«, da bi bili pripravljeni, kadar jih nebeški kralj pokliče. A Slomšek nadaljuje, da se hudič najraje poveže z berači, da med ljudi trosijo praznoverje, lažejo o čudežih, širijo babje marnje in »zoper duhovsko in deželsko gosposko ljudi šuntajo, ljudi obirajo in imajo grehov da je strah«. Slomšek je pripisal brezdelnim beračem naslednje naglavne grehe: lakomnost, nevoščljivost, požrešnost, nehvaležno izbirčnost, grdo lažnivost in goljufijo, tatvino, telesno lenobo in nazadnje še duhovno zanikrnost v službi božji, saj molitev beračev naj ne bi bila za Boga, ampak le za miloščino. Lenoba naj bi bila najgrša bolezen beračev, saj naj bi tudi tisti, ki bi si lahko služili kruh z delom, raje preizkušali, katera senčka je boljša, orehova ali hrastova. ⁹⁵

Katoliška cerkev je ljudi pozivala, da naj živijo pobožno, da naj spoštujejo Gospodov dan, če si želijo blagor in srečo. Pridigala je, da človek sam ne more nič storiti in da potrebuje pomoč iz nebes. To pa bo dobil samo s pobožno molitvijo,

⁹² Prav tam, 7. 10. 1846.

⁹³ Stergar, Dolžnost svoj jezik spoštovati, str. 229.

⁹⁴ Slomšek, *Blaže in Nežica*, str. 300 in 301–302.

⁹⁵ Slomšek, Poduk za berače, str. 47–55.

z obiskovanjem sv. maše in prejetjem sv. zakramentov. Zemlja, na kateri ljudje delajo, naj bi ne bila njihovo stalno prebivališče, ampak le kraj, kjer naj bi se pripravili za drugo, boljše stanovanje, ali kot beremo leta 1861 v Einspielerjevem šolskem glasilu: »Kako modro je toraj, da je Bog posvetno veselje s pelinom in žolčem težav namešal, da nimamo medu tega sveta za nar večjo sladkost, in da nas križi bude, po drugem in čistejšem, po angelskem veselji hrepeneti. Toraj pravi sv. Avgustin: ‚Zato je sedanje življenje s terpljenjem in z britkostmi namešano, da iščemo drugega življenja, kjer britkosti nobene ne bo; zakaj, če se že tako radi v svet zamislimo, dasiravno je poln križev in težav, kaj bi še neki bilo, ko bi nam Bog posvetnega veselja z britkostmi ogrenil ne bil!›«⁹⁶

»Veči del našega prizadevanja, dela in truda, če hočemo odkritoserčno govoriti, spet le za ta svet obračamo. Kakor mravlje rijemo in berskamo po zemlji, in bogastvo si nabirati, se nobenega, še tako truda polnega početja ne ustrašimo. To da večna resnica nam pred in potlej kliče: ‚Ne spravljajte si zakladov na zemlji, kjer jih rija in molj konča, in kjer jih tatje izkopljejo in ukradejo. Temuč zbirajte si zakladov v nebesih, kjer jih ne konča ne rija, ne molj, in kjer jih tatje ne izkopljejo in ne ukradejo› (Mat. 6, 19, 20), in: ‚Delajte ne za jed, ktera mine, ampak za jed, ktera v večno življenje ostane›. (Jan. 6, 27.) Tako terja Bog od nas, da bi delali za Boga, svet pa hoče, da bi delali za svet. Kaj je torej storiti? Želeti bi bilo, da bi se nerazdeljeni le Bogu samemu vdali. Ker pa to ni mogoče vsem, naj bo delo razdeljeno, ena polovica naj bo za svet, da ohranimo telo, druga polovica naj pa bo Bogu, da ohranimo dušo. Noben dan naj ne mine, da bi ne bil s kakim žlahtnim djanjem zaznamovan, da bi kakega resnično dobrega dela ne storili.«⁹⁷

NAMESTO EPILOGA

Že v dobi novega veka se je lepo pokazala večplastnost dojemanja in razlaganja dela. Različni koncepti so dokumentirani v pogledih teologov, ki delo primerjajo s kaznijo in pokoro; humanistov, ki vidijo v delu sredstvo osvajanja sveta in narave; državnih redov, za katere je bilo delo pomemben instrument za formiranje večjega števila podložnikov, ki bodo delali za skupno korist, kot tudi družbeno sredstvo discipliniranja; ne nazadnje pa so tu še sanjave utopične predstave novega veka, ki so zopet prinašale svoje poglede na delo. In slednji so se končno razlikovali od tistih, ki jih srečamo v Indiji Koromandiji, kjer je družbeni red sploh postavljen na glavo.

Večplastnost pogledov na delo je zaznamovala tudi dobo meščanstva. Starim pojmovanjem so se pridružila nekatera nova. Že v zgodnjem 19. stoletju

96 Pridiga za nedeljo, Slovenski prijatelj, 15. 11. 1861, str. 654.

97 Pridiga za god, Slovenski prijatelj, 15. 11. 1861, str. 673.

so se pojavili nazori, ki so paradoksalno zaostrovali ambivalence pojma dela meščanske družbe. Na eni strani so namreč tako kot še nikoli slavili delo kot vir vseprisotnega reda, a kljub temu so ljudi, ki so živeli od dela lastnih rok, imeli za moralno in fizično degradirane. Zanimivi so bili tudi pogledi zgodnjih socialistov, ki so se zavzemali za organizacijo dela, ki daje delavcem možnost samoodločanja. Charles Fourier je tako kritiziral slabo organizacijo, ki je pretirano, vse do izčrpanja obremenjevala delavce, ne da bi jim pri tem dajala pripadajoči delež pri ustvarjenem bogastvu. Fourier si je zamišljal skupnosti ali zveze delavcev, t. i. falanstere (phalanstères), v katerih bi skupaj živeli in delali moški in z njimi enakopravne ženske. Večja produktivnost pa naj bi izvirala iz volje in ljubezni do dela.⁹⁸ V falansterah naj bi vsak delal »po svojem okusu, ali bolje, po svojih strasteh – delo tako postane privlačno«.⁹⁹

Med nova pojmovanja vsekakor sodi tudi Marxova »bogokletno mišljena formulacija«,¹⁰⁰ da je delo (in ne Bog) ustvarilo človeka. Določene oblike dela, namreč mezdno delo in delitev dela, pa drug na drugega učinkujeta negativno. Delitev dela sicer zvišuje produktivno silo dela in bogastvo, obuboža pa delavce. Karl Marx je razvil koncept odtujenega dela, ki vodi do odtujitve človeka od človeka. Če je bilo zanj delo v kapitalizmu odtujeno, pa je »njegova komunistična utopija nihala med upanjem na samouveljavitev z delom in osvoboditvijo od dela«.¹⁰¹

Na krščanskih moralnih smernicah in načelih pa je temeljil krščanski socialni nauk, ki je bil v nasprotju z marksističnimi idejami. Na katoliški osnovi je nasprotoval razrednemu boju in svoje upe polagal na državo, ki naj deluje kot razsodnik in pomaga socialno šibkemu, revnemu delavstvu s potrebnimi reformami. Na Slovenskem je bil poleg Janeza Evangelista Kreka pomemben zagovornik krščansko socialnih nauk tudi duhovnik krške škofije Jurij Trunk, ki je na pragu 20. stoletja, natančneje leta 1904, izdal popularno knjigo nauk za vsakdanje življenje s pomenljivim naslovom *Bodi svoje sreče kovač!* V njej je posebej poudaril, da mora posameznik »delati za svojo srečo« Trunkovi pogledi na delo so zvesti pogledom sv. Cerkve. Odločno je zavračal poglede osovražnega brezverskega liberalizma, ki mu je »nevera luč« in je »najbolj značilna beda sedanjega časa in najhujša kazen.«¹⁰²

98 Prim.: *Enzyklopädie der Neuzeit*, str. 514–515.

99 Brglez, *Utopizem in utopični misleci*, str. 43.

100 Pfeisinger, *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung*, str. 15.

101 Prim.: *Enzyklopädie der Neuzeit*, str. 514.

102 Trunk, *Bodi svoje sreče kovač*, str. 21. Trunkova knjižica sodi v čas, ko naj bi po mnenju Evgena Lampeta končno kot zmagovalka vstala »velika ideja krščanske omike«. Navkljub temu, da je Lampe tožil, »da pravost pada, vera se zasmehuje, poganstvo se proslavlja, mladi rod se odtuja krščanstvu ...«, je na začetku 20. stoletja optimistično ugotavljal, da naj bi bilo stanje katoliške cerkve »veliko ugodnejše, nego je bilo pred sto leti«. Med drugim je ugotavljal, da se modroslovje ponovno vrača k

V očeh Trunka je delo človeku breme in od Boga naložena »težavna dolžnost«. Delo je grozna kazen za greh. Medtem ko naj bi bilo delo Bogu in tudi angelom »največja blaženost«, naj bi bilo tako tudi v raju pred grehom, delo naj bi bilo Adamu »v kratek čas, vir sreče«. Nepokoren človek naj bi bil torej sam kriv, ker je grešil in »greh je vzel delu sladkost«. Jarmu težkega dela pa naj ne bi bil podvržen samo kmet ali delavec, temveč tudi sam papež, kralj ali cesar, »če hoče najti milostno sodbo«. Trunk se sicer zaveda družbene neenakosti kot tudi takratnega izkoriščevalskega izžemanja in stiskanja »brezsrdnega kapitala«, a konservativno svari pred prevratnimi pozivi hujšakačev,¹⁰³ saj naj bi bilo maščevanje le v rokah vsemogočnega Boga. Graja tudi lenobo, nemarljivost in uživaštvo, lastnosti, ki naj bi utelešale »punt zoper voljo Najvišjega«. Namesto lenobe in brezdelja časti »resno delo«, ki je vsem dolžnost; »kdor si ne služi svojega kruha tako, živi na stroške drugih«.¹⁰⁴

»Breme dela /naj bi nas/ kaznovalo, ponižalo in nam tako bilo v prid. Muka vsakdanjega dela nam kliče, da smo grešniki, da je naše življenje na svetu čas pokore, potu in solz. Od narave je človek nagnjen k prevzetnosti in ravno ta resnica mu ne ugaja; zato tudi splošen upor proti delu na vseh krajih in koncih. A resnica ostane resnica in kdor se zoper njo vzdiguje, tega bo zdrobila. Delo in vse neprilike, katere so združene z njim, morajo potlačiti naš napuh in kazati našo ničevost. Mnogo ljudi /po/zabi na Boga in menijo, da je vse, kar si pridelajo, le delo njih rok in njih prebrisanosti. S tem raste njih prevzetnost.«¹⁰⁵

Vse delo brez Boga je za Trunka zastoj. Pri vsem svojem prizadevanju, spretnosti in prebrisanosti ostajaš le ubog človek, ki sam od sebe ničesar ne zmore in je »v vsem odvisen od dobrotljivega Boga!« Delo naj bi bilo torej »zdravilo zoper napuh«, težave dela pa naj bi nam krotile naše prirojene strasti. Trunk zaključuje: »Breme dela je dar božje dobrotljivosti in vir vsakega časnega blagostanja. /.../ Človek mora delo ljubiti, ker brez dela zajde na pota pogubnih strasti! /.../ To je verska, resnična podlaga delu. Brez te je ves naš trud uganka in neznosno breme. Mnogim ta resnica ne ugaja, odtod znamenja prevrata, katera se kažejo dandanes povsod. Kdor si torej z delom hoče odpreti pot do dosegljive časne sreče, mora biti pred vsem prepričan o tej resnični podlagi; na tej bo zidal

sholastiki, k Tomažu Akvinskemu: »Pred sto leti se je Kant ironično smehljaj metafiziki in šolastiki – in zaničljivo so jo pahnil raz stolico. Čez sto let – zmagoslavno stopa na prestol znanosti in prosvete!« – Prim.: Lampe, V zarji novega stoletja, str. 1–8.

103 Trunk vidi rešitev socialnega vprašanja v stari, krščanski podlagi družbenega reda, pravi vzrok družbene bede naj bi bil odpad od krščanstva, odpad od vere in verska brezbriznost, zato lahko pridemo do miru, reda in sreče samo s ponovno uveljavitvijo starega krščanskega delavskega gesla: »Moli in delaj!« – str. 20.

104 Prav tam, str. 5–9.

105 Prav tam, str. 11.

in si koval z zadovoljnim, vztrajnim delom svojo srečo.« Torej: »Bodi sam svoje sreče kovač, s tem da veš in poznaš, kakšno delo te dovede do dosegljive sreče.«¹⁰⁶

Trunk je menil, da je s svojimi nazori zastopnik edine zveličavne resnice in da »le vera more delo oblažiti in nas zanj navdušiti«, brezverski duh pa da »stori, da se udajajo oni, katerim to pripuščajo njih ugodne okoliščine, lenobi. Delo jim je, kakor starim poganom, nekako sramotilen opravek, njih delo je le uživanje in kratek čas«. Novi duh, za katerega so nebesa zgolj basen, naj bi prizadel predvsem delavske sloje. »Vse, kar bi moglo delavca pri delu tolažiti, blažiti, vse so mu vzeli, ker so mu vzeli vero. Prej je delavca pri delu tolažila misel, da čuje nad njim ljubeče oko nebeškega Očeta, kateri mu bo ob svojem času odvzel breme dela.« In nadaljuje, da je brezverski duh končno uničil tudi ljubezen, ki je prej vezala delavca z Gospodom, posledica takih razmer pa naj bi bilo izkoriščanje delavcev. Delavec naj bi zato postal blago, o njegovi usodi naj bi odločal svetovni trg.

V duhu papeža Leona XIII., za katerega se tam, »kjer običaji in naprave niso več krščanske, maje podlaga vsakega človeškega reda«, pa je Trunk končno pozval Slovence, ki naj bi kot delavski narod najbolj občutili »grozovitost brezsrčnega kapitala«, da naj se »po možnosti rešimo iz njegovih spon in se postavimo v zadrugah na lastne noge. A pri tem delu mora nas vezati prava krščanska ljubezen, ki izhaja iz trdne, žive vere«. Pri rešitvi perečih socialnih razmer naj bi sodelovali prav vsi. Delovni Slovenci naj bi se na poti v boljšo prihodnost povrnili načelom krščanstva, »krščanske državljane« pa naj bi ob delu vedno spremljala večkrat ponovljena misel, ki še kako opredeljuje samoodgovornost, torej, da je vsak svoje sreče kovač.¹⁰⁷

VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri:

Kmetijske in rokodelske novice.

Internetni viri:

http://zitate.net/zitat_3560.html – zadnji obisk, 27. 12. 2010.

http://www.gutzitiert.de/zitat_autor_immanuel_kant_thema_faulheit_699.html – zadnji obisk, 27. 12. 2010.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 11–12 in 19.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 22–23.

Literatura:

Batscha, Zwi. Die Arbeit in der Sozialphilosophie Johann Gottlieb Fichtes, *Archiv für Sozialgeschichte*, Bd. 12, 1972, str. 1–54.

Becker, Rudolph Zacharias. *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhaym : sa mlade, inu stare ludy*, Dunaj : utisneno per Christianu Grotzerju, 1789.

Becker, Zacharias. *Noth= und Hilfsbüchlein für Bauersleute oder lehrreiche Freuden= und Trauergeschichte des Dorfs Mildheim : für Junge und Alte beschrieben*, Wien : gedruckt bey Christian Grotzer, 1789.

Benkovič, Josip. Slovenski koledarji in koledarniki. *Dom in svet*, 8, 1895, str. 25–27; 55–61; 86–90; 186–189; 215–217; 247–251; 282–284; 343–348; 375–380; 500–503; 636–638; 667–670; 698–704; 730–734 in 758–762.

Borgstedt, Angela. *Das Zeitalter der Aufklärung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.

Brglez, Neda. Utopizem in utopični misleci. Uvodna študija. V: *Utopični socialisti*. Izbor besedil, ur. Neda Brglez, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

Caf, Oroslov. *Robinson Mlajši. Knižica predragi slovenski mladosti za uk ino kratek čas*, Celje : Franz Dirnböck, 1849.

Cigler, Janez. *Sreča v nesreči ali popisovanje čudne zgodbe dveh dvojčkov. Podučenje starim in mladim, revnim in bogatim*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.

Čeč, Dragica / Kalc, Aleksej. Vzpostavitev modernega policijskega sistema v prostopristaniškem Trstu sredi 18. stoletja, *Acta Histriae*, 18, 2010, št. 3, str. 515–538.

Duby, Georges. *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 1985.

Ehmer, Josef / Gutschner, Peter. Befreiung und Verkrümmung durch Arbeit. V: *Erfindung des Menschen. Schöpfungsträume und Körperbilder 1500–2000*, Hrsg. von Richard van Dülmen, Wien / Köln / Weimar : Böhlau, 1998, str. 283–303.

Enzyklopädie der Neuzeit. Bd. 1, Abendland – Beleuchtung, geslo Arbeit, Hrsg. von Friedrich Jaeger, Stuttgart / Weimar : J. B. Metzler, 2005, str. 507–533.

Franklin, Benjamin. *Prava pōt k' dobrimu Stanu, ali ena besēda ob pravim časi*. Nēkaj za vsakiga človeka. Na pervo iz Angleškiga v Nēmški, zdaj pak s' pervolenjam Vikši Gosposke v' Slovenski jezik prestavlena. V' Gradcu: Alojzij Tush, 1812.

Geremek, Bronisław. *Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti*, Ljubljana : Studia Humanitatis, 1996.

Golob, Andreas. Katechismen, sokratische Erzählungen, Merksätze. Medien der

Gesundheitserziehung um 1800. *Virus. Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*, Wien 2009, št. 8, str. 43–49.

Hartmann, Ernst. *Jean Jacques Rousseaus Einfluss auf Joachim Heinrich Campe*, Neuenburg: F. Nelson, 1904.

Ilešič, Fran. Benjamin Franklin v naši književnosti. *Ljubljanski zvon*, 1915, str. 469–475.

Ješenak, Janez Pavel. *Bukve za pomožh, inu prid kmetam potrebne ukupsloshene sa Slovenze* od Joannesa Paula Jeschenagg perviga Fajmeshtre preden zesarske kraleve Fare Ullimie, ino vuda zes. Kra. Tovarshje deshelskiga Kmetovanja u Grazi. Pervi deil od oskerblenja tih njiv, Celje : Joseph Bach, 1821.

Kmecl, Matjaž. *Od pridige do kriminalke. Ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.

Lampe, Evgen. V zarji novega stoletja. *Dom in svet*, XIV, Ljubljana 1901, str. 1–8.

Le Goff, Jacques. *Za drugačen srednji vek*, Ljubljana: Studia Humanitatis, 1985.

Maček, Jože. *Schwizenova inštrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788*. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, Suplement 17 – Kmetijstvo, Ljubljana: Agronomski oddelek Biotehniške fakultete Univerze Ljubljana (Planprint), 1992.

Makarovič, Gorazd. O vsebinah stigme »žensko delo«, *Etnolog. Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja*, 12 (63), leto 2002, str. 63–80.

Makarovič, Gorazd. *Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*, Ljubljana: Krtina, 1995.

Münch, Paul. *Lebensformen in der frühen Neuzeit 1500–1800*, Frankfurt a. M./Berlin: Ullstein, 1996.

Pfeisinger, Gerhard. *Arbeitsdisziplinierung und frühe Industrialisierung 1750–1820*, Wien / Köln / Weimar: Böhlau, 2006.

Pridiga za god sv. treh kraljev. *Slovenski prijatelj*, X, št. 11, 15. 11. 1861, str. 670–676.

Pridiga za nedeljo pred novim letom. *Slovenski prijatelj*, X, št. 11, 15. 11. 1861, str. 652–658.

Rousseau, Jean Jacques. *Emil ali o vzgoji*, Tretja knjiga, Emil od 12. do 15. leta starosti, Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1959.

Rozman, Franc. Socialna struktura naročnikov »Novic« v letu 1845, *Zgodovinski časopis*, XXIV, št. 1-2, 1970, str. 81–89.

Slomšek, Anton. *Blaže in Nežica v nedelskej šoli*, tretji natis, Celovec: J. Leon, 1857.

Slomšek, Anton. Poduk za berače. *Drobtinice*, 1862, str. 47–55.

Stekl, Hannes. Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671–1920, Wien : R. Oldenburg, 1978.

Stergar, Rok. Dolžnost svoj jezik spoštovati. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*, ur. Janez Cvirn et. al., Ljubljana : Nova revija, 2001, str. 229–230.

Studen, Andrej. Prisilna delavnica v Ljubljani. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*, ur. Janez Cvirn et. al., Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 296–297.

Svetokriški, Janez. *Pridige*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.

Šmitek, Zmago. *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti*, Ljubljana: Študentska založba, 2004.

Trunk, Jurij. *Bodi svoje sreče kovač! Nauki za vsakdanje življenje*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1904.

Vocelka, Karl. *Geschichte der Neuzeit 1500–1918*, Wien / Köln / Weimar : UTB, 2010.

Wester, Josip. Misli ob Literarni pratiki. *Ljubljanski zvon*, 34, št. 2, 1914, str. 87–99.